

## BISKUPSKE VIZITACIJE KAO IZVOR ZA DRUŠTVENU POVIJEST POREŠTINE U XVII. STOLJEĆU

Miroslav BERTOŠA  
Zavod za povijesne i društvene  
znanosti IC JAZU Rijeka  
Radna jedinica Pula

UDK 949.713-2 Poreč »16«  
Izlaganje sa znanstvenog skupa  
Ur. 30. 4. 1984.

*Iz odgovora na pitanja koja biskup postavlja crkvenim osobama i seoskim županima o postojanju »heretika«, prekršitelja moralne i vjerske discipline, »štriga«, praznovjerača, lihvara, psovača itd, iskršava slika »mentaliteta« subalternoga seljačkog društva. Autor se zaustavlja samo na nekima od elemenata te bogate građe: posebice na pitanju »štriga« iznoseći više primjera, zatim čedomorstava i predbračnih odnosa.*

Ovo priopćenje predstavlja nesustavni niz dojmova i predodžaba, dilema i razmišljanja nastalih tijekom čitanja građe pastoralnih vizitacija u Porečkoj biskupiji u XVII. stoljeću. Umjesto zaključaka iznose se radne hipoteze. Umjesto gotovih »modela« donosi se samo »sirova«, donekle esejistički obrađena, egzemplarna faktografija.

Želio sam zasad, dok traje istraživački i heuristički rad, dok se rađaju i obuzdavaju asocijacije, provjeravaju zaključci i vrše komparativne analize, samo upozoriti na značenje nekih dosad zanemarenih i nedovoljno korištenih sastavnica u građi pastoralnih vizitacija (na primjeru Porečke biskupije). Budući da se ona protezala ne samo po starome porečkom ageru već i dublje u unutrašnjost, na području Pazinske knežije, vizitacijama je obuhvaćena približno trećina poluotoka, poimenično ove župe: Poreč, Rovinj, Bale, Dvigrad, Savičenta, Kanfanar, Sutlovreč, Žminj, Sv. Petar u Šumi, Tinjan, Pazin, Muntrilj, Sv. Ivan od Šterne, Bačva, Nova Vas, Višnjana, Vabriga, Tar, Labinci, Rakotule, Karojba, Novaki, Kaldir, Zamask, Motovun i Vižinada.

U XVII. stoljeću obavljeno je, sudeći prema sačuvanim kodeksima u Arhivu Biskupskog ordinarijata u Poreču,<sup>1</sup> jedanaest vizitacija. Građu je djelomično koristio dr Mario Pavat kod pisanja disertacije *La riforma Tridentina del Clero nelle Diocesi di*

<sup>1</sup> Arhiv Biskupskog ordinarijata u Poreču. Kodeksi: Vizitacije. Podatke o građi dobio sam od mra Jakova Jelinčića iz Historijskog arhiva u Pazinu i gospodina Ivana Graha, voditelja crkvenih arhiva Istre. Gospodinu doktoru Dragutinu Nežiću, biskupu porečko-puljskom, koji mi je ne samo odobrio da mogu koristiti spomenutu građu, već mi je dao i niz uputa i sugestija, dugujem posebnu zahvalnost, što i na ovome mjestu sa zadovoljstvom ističem.

*Parenzo e Pola nei secoli XVI-XVII* (Rim 1960), no isključivo sa stajališta crkvene povijesti. Vizitacije su, međutim, dragocjeni i često nezamjenljivi izvorni materijal za studij socijalne povijesti, za proučavanje onih društvenih fenomena koje »nova povijest« (*la nouvelle histoire*) stavlja u središte svojega zanimanja.

Engleski povjesničar marksističke orijentacije Eric J. Hobsbawn u članku *Od povijesti društva prema društvenoj povijesti* naveo je nekoliko osnovnih tematskih sklopova (u okvirima »nove povijesti«) od interesa za »društvenu povijest«: 1. demografija; 2. studij urbanih sredina i ruralnih aglomeracija; 3. klase i socijalne grupe; 4. povijest »mentaliteta« ili kolektivne svijesti; 5. transformacija društva; 6. socijalni pokreti i pojave socijalnog protesta. Za obradu svih tih cjelina mogla bi se u velikoj mjeri koristiti i građa nastala u tijeku pastoralnih ophoda porečkih biskupa.

Biskupi porečke dijeceze u XVII. su stoljeću obavili ove pastoralne vizitacije:

- Giovanni Lippomano (g. 1600),
- Ruggero Tritonio (1634),
- Giambatista del Giudice (1645, 1649, 1653, 1656, 1658, 1663),
- Nikolò Antonio Petronio Caldana (1667-68),
- Alessandro Adelasio (1676, 1683).

Apostolskom vizitacijom veronskog biskupa i kasnije kardinala Agostina Valiera u Poreču 1579. i Puli 1580, i spomenutim vizitacijama porečkih biskupa u XVII. stoljeću, Crkva je nastojala učvrstiti provedbe odluka Tridentskoga koncila i vršiti stalni nadzor nad moralnom disciplinom svećenika, vjernika i žiteljstva na području dotične jurisdikcije. Zato su pitanja, gotovo uvijek istovjetna, koja biskup ili njegovi pomoćnici (najčešće generalni vikari) postavljaju svećenicima, županima, gastaldima, sucima i privatnim osobama - zadirala i u najintimnije detalje života pojedinaca, bilo svećenika, bilo laika. Na drugome će se mjestu analizirati struktura toga kvestionara i dobivenih odgovora, a zasad se samo navode neka zapažanja, izvučena iz građe, o detaljima iz života i shvaćanja ljudi u Porečkoj biskupiji 1600-1683. g. A to su, dobrim dijelom, i shvaćanja mediteranskoga i evropskog čovjeka *Seicenta*.

Upitajmo se na početku: ako su vizitacije slika posttridentinskih nastojanja u Istri, odnosno u njezinoj najnapučenijoj biskupiji, i slika koncilskih rezultata, je li to slika pravoga stanja ili samo slika koju je Crkva stvorila o njemu? Je li vizitacijama prikazana stvarna duhovna strana života nekog sela, nekog područja i pojedinca, ili je to samo dojam, nesigurni, subjektivni odraz ispitivačevih i ispitanikovih opservacija? Pođimo od primjera.

*Presbyter Martinus Milocanich Plebanus Ecclesiae Vermi* dao je 20. lipnja 1603. izjavu pred biskupom Tritoniom:

»Tu se nalazi neki Šime Grižanić kojemu sam više puta zabranio ulazak u crkvu jer održava vezu s nekom ženom s kojom je imao djecu, a i sada je ta žena gravidna. Čuo sam da mu je Vaša Preuzvišenost prekjučer izrekla kaznu, a ja ću nastojati da je izvršim. Tu je također i Barić Flurić kojega sam istjerao iz crkve, jer je štapom istukao klerika Gašpara Klastića, mojega crkvenjaka. Rečeni se Barić pomirio s klerikom, ali je gospodin prepozit pokrenuo postupak, te je donesena presuda da Barić mora platiti 10 dukata *ad pias causas*.

Nemam nijednu talijansku knjigu već samo ilirske. Sam sâm u župi, premda bi nas trebalo biti dvojica; no sada je teško naći svećenika. Iz svoje župe izvlačim za dobre ljetine 24 spuda pšenice i 6-8 spuda pira i raži; izvlačim i 8 spuda vina i oko 40

dukata. Govorim misu gotovo svaki dan. Danas ću se ispovjediti. Kod posljednje pomasti ne mažem križa muškarcima, već samo prsa. Klerika Gašpara Klastića počeo sam učiti talijanski; on se ispovijeda za kvatreni post; katkada ide bez mantije.

Kada sam zamoljen, pišem isprave (instrumente) besplatno, no kada netko dođe po kopiju tada naplaćujem. Imam hrta s kojim idem u lov. Mnogo je dužnika koji ne plaćaju bratovštinama, premda im je prepozit naredio da to moraju činiti.«

Beramski župan Nikola Golubić bio je kritičniji i prema vladanju svojih suseljana i prema župniku Milohaniću:

»*Interrogatus respondit*

Naš plovano rado popije koju čašu; tada se posvađa s mnogima, ali se nikada jako ne razbjესni. Češće jede u društvu sa seljacima. Ponekad ide u lov jašući na konju; zato drži u kući velikoga hrta. Kada je karneval dolazi promatrati ples. Poučava vjeronauk, ali u Očenašu, Zdravomariji i Krēdu dodaje ili ispušta neke riječi prema našem starom običaju. Plovano kupuje vino i prodaje ga na malo. Vršu ulogu notara i piše akta koja mu naredi župan.

Za blagdana, prije mise, puk odlazi u mlin, u mesnicu i u *betule*. U Bermu ima mnogo onih koji psuju; neke od njih stavljamo u klade za sužnje i na sramni stup.

Mnogi plešu na seoskim zabavama kada se pjeva večernjica u crkvi. Pleše se i iza crkve. *Botegari* podižu svoje dućane u blizini crkve i prodaju robu skuplje nego li vrijedi. Gotovo svi *botegari* su i lihvari.

U kontradi stanuje jedna *štriga*, žena Ivana Civitanića, koja liječi razne bolesti. Ne znam koje riječi pri tom izgovara. U selu živi i neki Job koji je veoma loš čovjek; ima gadni jezik i često se svađa s plovanom. Job je i lihvar.

Beram ima osam bratovština; ima mnogo dužnika koji ne vraćaju dugove; neki su umrli bez nasljednika. Župani se potvrđuju iz godine u godinu. Prije su se priređivala čašćenja, a sada se to čini samo dvaput godišnje.«

Devetnaestog svibnja 1634, na biskupovo pitanje, kanonik Dvigrada *Pre Bortolo Visinada*, ovako je opisao »duhovno stanje« toga slabo napučenog kaštela u dnu Lim-ske drage:

»U mojoj župi ima oko 300 duša koje se pričešćuju. Nema *štriga*, ni onih koje vraćaju travama, a ni onih koji su praznovjerni. U selu Baratu stanuje neki Beneto Ružić koji živi vanbračno s nekom ženom zvanom Lucija, bivšom suprugom pokojnoga Grga Červara, s kojom je izrodio troje djece. Otkrivam njihovu vezu da bih olakšao svoju savjest. Lihvara nema u mojoj župi, ali se nalazi jedna bludnica imenom Fumia Petehovica koja se nastanila u kući Šime Vlačića u Sv. Sistu. Iako dosad nisam djecu poučavao u vjeri, ubuduće ću to činiti. Ima dosta dužnika crkvi, no mi svećenici ne znamo koliki su to dugovi, jer upravitelji bratovština međusobno sređuju račune. Mnogi psuju u ovoj župi.

Istina je da zapuštamo misu kada u Dvigrad dođu gospoda plemići, no ako je blagdan održavamo redovito misu, katkada i ujutro, ali ne uvijek. Nismo dosad slavili ljetnice za pokojne predšasnike Vaše Preuzvišenosti, no ubuduće ćemo to svakako činiti.«

Slične su izjave zabilježene od sela do sela. Zabilježeno je na stotine iskaza pojedinaca u dugome nizu od gotovo stotinu godina. Ako se ponovno upitamo: dobiva li se tim opisima realistična slika duhovne klime jednoga ambijenta; je li to slika, portret

ili »identikit« (»foto robot«), mozaična konstrukcija načinjena na temelju izjava »svjedoča«? - treba odgovoriti da se u takvoj građi zaista isprepliću i osjećaju i jedni i drugi elementi. Samo kritična analiza i dobro poznavanje ostalih arhivskih i objelodanjenih svjedočanstava i povijesnih zbivanja uopće, može utvrditi koja je slika vjerodostojna, a koja artifičijalna konstrukcija, koji su odgovori istiniti, a koji smišljeni da udovolje crkvenim vlastima. Katkada se primjećuje da ispitanik odgovara ono što pretpostavlja da duhovni dostojanstvenik želi čuti!

Konačno, treba naglasiti da su vizitacije serijalna građa *par excellence*. Pred nama se prostire čitavo stoljeće duhovna života u 26 istarskih sela i gradova od kojih mnogi imaju posebna egzemplarna obilježja: gradska središta Rovinj i Poreč, urbane cjeline kao, npr., Pazin, Bale, Motovun, Žminj, Savičenta..., seoski ambijenti - Nova Vas, Novaki, Sv. Ivan od Šterne, Rakotule, Karojba..., u kojima su se u XVII. stoljeću zbivala zaista dinamična kretanja i burne unutarnje promjene. Istarski se *Seicento* dijeli, globalno uzevši, na tri razdoblja: od početka stoljeća do konca uskočkoga rata (to je doba općega propadanja, ratnih razaranja, depopulacije i prekida kolonizacijskih nastojanja mletačkih središnjih i lokalnih vlasti; drugo je razdoblje najduže i obuhvaća intenzivna migracijska strujanja u mletački i nešto manje u austrijski dio Istre (to je doba velikih promjena u društvenim i duhovnim strukturama pokrajine a završava sedamdesetih ili osamdesetih godina); posljednje je razdoblje najkraće: tada dolazi do sređivanja i prilagođavanja novih društvenih struktura.

Biskupi i generalni vikari postavljaju, međutim, gotovo uvijek ista pitanja, pa se stječe dojam o »dugome trajanju« (*la longue durée*, da upotrijebim izričaj francuskih »annalista«) i nepromjenljivosti istarskih duhovnih prilika. Pogrešno bi bilo zaključivati da Crkva nije uočavala te promjene. Naprotiv! Spontana migracijska kretanja i organizirano dovođenje na stotine novih obitelji, odnosno na tisuće ljudi u istarske gradove, sela i zaseoke, na istarsku pustu zemlju, toliko je potreslo postojeće stanje i postignute pastoralne rezultate koncilске obnove da su vizitatori bili prisiljeni vratiti svoja nastojanja na početak. Postavke Tridentskoga koncila opet izbijaju u prvi plan, opet se istražuje postojanje »heretika«, prekršitelja moralne i vjerske discipline, »štriga«, praznovjeraca, lihvara, psovača itd.

Bogatstvo te građe, koja otkriva svakodnevicu ljudi XVII. stoljeća, njihova vjerovanja, način života, intimne konflikte i drame, omogućuje nam da retrospektivno »anketiramo« jedan svijet nestao prije 300-350 godina. Omogućuje nam, nadalje, barem približnu rekonstrukciju broja žiteljstva (u serijalnome stogodišnjem nizu) pojedinih mjesta u Poreštini i čitavoj dijecezi, upućuje nas na postojanje crkvenih arhiva i matičnih knjiga u župama i sl.

Obrada te opsežne i kompleksne građe, njezino izlaganje i tumačenje zahtijevalo bi opsežnu raspravu; u ovome priopćenju mogu se iznijeti samo općenite napomene.

Evo još nekoliko primjera koji pokazuju da je istraživanje tzv. lokalnih fenomena društvene povijesti u svojim granicama zapravo bezgranično: *In Grenzen unbegrenzt*, kako se izrazio profesor *Landeskunde* u Mainzu Ludwig Petry.

Postavimo li, na primjer, pitanje: koliko je vrijedio život jednoga djeteta u XVII. stoljeću? - građa pastoralnih vizitacija pomoći će nam da dokumentiramo naš mogući odgovor. Za obilaska selâ porečke dijeceze biskup G. B. del Giudice (ili njegovi pomoćnici) nailazili su na slučajeve prignječivanja i gušenja novorođene djece u majčinome krevetu, pa su, s pravom, posumnjali u dolozno porijeklo tih smrti. Izdava-

li su zato stroge naredbe da se novorođenčad, pod prijetnjom ekskomunikacije, ne smije uzimati u majčin krevet do navršene prve godine života. To su seoski župnici morali ponavljati u misama i posebno govoriti svakoj trudnici i novorođkinji. Razmatranje tih slučajeva izaziva mnoge asocijacije i odvodi nas u sfere interdisciplinarnog. Vjerojatno su ta djeca postala žrtvom teških gospodarskih prilika, u doba propalih ljetina i lančanih gladnih godina, kada su njihova novopridošla usta bila suvišna. Čedomorstvo u XVII. stoljeću (kao i kasnije) nije bilo rijetka pojava. Upućuju na to i riječi mlade seljakinje Tonice Močibob iz Rakotula, prilježnice Motovunca *messer* Antonia Barba, koju je crkveni sud žigosao, a motovunski je podestat bacio u tamnicu (1663) zbog »javnog adulterija« i rađanja troje vanbračne djece: »Ne znam što od mene hoće ova Pravda, jer ja nisam ni ugušila ni usmrtila nijedno od mojih malih stvorenja« (*Non sò che cosa uuol da me questa Giustitia, non hauend' io soffocato, ne fatto morir alcuna delle mie creature*).

Nesumnjivo ima pravo talijanski demograf Massimo Livi Bacci kada tvrdi da je smrt djeteta u XVII. stoljeću izazivala neusporedivo manje žalosti od uginuća nekoga grla stoke! Život »neproizvodnog« djeteta zaista je malo vrijedio. Najnovija nastojanja današnje historiografije i sociološke antropologije usmjerena su i u tom istraživačkom smjeru. Primjerice, 1980. godine je pariški nakladnik Flammarion tiskao knjigu *L'amour en plus. L'histoire de l'amour maternel* dr. Elisabeth Badinter, profesorice sociologije na *l'Ecole polytechnique*. Autorica analizira postupke majki (jednako onih bogatih kao i siromašnih slojeva) prema djeci; na primjer: odmah nakon rođenja dijete se predavalo dojilji (*nutrix*), katkada u udaljeno mjesto, i ponovni susret s majkom uspostavlja se tek kada je dijete prestalo sisati; zatim razmatra problem »ostavljene djece« (među kojom ima veoma mnogo one rođene u braku) i sl., te dolazi do zaključka da »materinski instinkti« ženi nisu urođeni, već da, u neku ruku, predstavljaju buržujsku izmišljotinu i sastavni dio porobljivanja žene u kapitalističkome društvu. Ako je takvo - možda pomalo i agresivno feminističko stajalište - pretjerano, sigurno je da odnos roditelja prema djeci u predindustrijskoj epohi zaslužuje analizu. Upravo ovih dana izašao je informativni bilten Društva za povijesnu demografiju u Parizu koji najavljuje znanstveni kolokvij za studeni ove godine na kojemu će se raspravljati o tri teme: majke i prehrana djece od XVII. do XIX. stoljeća; majčinska ljubav i smrtnost djece, te odbacivanje djece. Dakako, da u svojim istraživanjima ne mogu ići tako daleko u interdisciplinarno područje, no ako su se u porečkoj dijecezi u prvoj polovici XVII. stoljeća zbili slučajevi čedomorstva, onda taj fenomen zaslužuje pažnju i naknadno razmatranje. Činjenica je da je u to doba odgajanje djece bilo veoma skupa »investicija« koja se prečesto i nije isplaćivala zbog mnogobrojnih rizika. Isto je tako činjenica da se ni državna, ni lokalna populacijsko-gospodarska politika, a ni privatna nastojanja za boljom i potpunijom obradom posjeda nisu bazirala na stimuliranju rađanja većega broja djece, već se manjak stanovništva i nedostatak radnih ruku nadomještao imigracijom, dovodenjem ljudi - pojedinih obitelji ili većih grupa - iz udaljenijih krajeva koji se u izvorima ponekad slikovito nazivaju »bogatim rudnicima ljudi« (*miniére feconde di gente*); to su, primjerice, dijelovi Dalmacije u kojima se u pojedinim razdobljima gomilaju mase bosanskih prebjega, crnogorsko i albansko primorje, zatim Furlanija, a od istarskih područja Bužeština.

Pri čitanju te iznimno zanimljive građe iskršava široka lepeza veoma različitih individualnih i grupnih stajališta koja su, u toj svojoj mozaičnosti, činila »mentalitet«

subalternoga seljačkog društva. Taj usitnjeni mozaik ne može se ni približno rekonstruirati u priopćenju ove vrste; navodim, stoga, samo nekoliko nasumce izabranih »kamenčića« iz monumentalne mozaične cjeline.

Vizitator je u svakom mjestu - gradu, selu, kaštelu - nastojao utvrditi prisutnost *štriga*, malobrojnih, ali tradicionalno, uz »heretike«, najozloglašnijih osoba u ruralnom i urbanom svijetu u malom. Sedamnaesto je stoljeće bilo prijelomno i u odnosu na učestalost pojave *štriga*, vještica, vračara i sl. i u odnosu na službeno crkveno i laičko stajalište prema njima. Dok se početkom stoljeća pomno bilježe sve riječi vračara, pa čak i ovakve besmislice kojima je, primjerice, *strega Mattia de Clebar* (vjerojatno Motovunka) liječila dječje gliste god. 1601:

*»In nome di Dio, et della Vergine Maria, et di messer Santo Allo, et di Madonna Santa Lia, che andava per una via; si scontrava in Dio, et la vergine Maria; doue vai tu Allo; et lui: vado segnar i vermi a N.N.<sup>2</sup>; torna in drivo Allo, et tu Lia, che i vermi se andati via in nome di Dio, et della Vergine Maria«*

bilježile u zapisnik i odmah dojavljivale *Svetom Oficiju*, kasnije, u tijeku stoljeća, zanimanje za *štrige* počinje opadati. Još se uvijek pita za njih, bilježe se njihova imena, ali s manje pažnje. G. 1657. u Kaldiru je, doduše, provedena istraga protiv Ivica Spozara koji je posjećivao bolesnike, prikupljao podatke o njihovoj bolesti, a zatim odlazio na »križišća« (raskrižja putova) i po povratku donosio oboljelome vijest da neće umrijeti. Kaldirski je *štrigon* postao toliko popularan da su se rođaci bolesnikâ obraćali najprije njemu a tek onda župniku.

Crkvenom je sudu podnesena tužba i protiv *štrige Senachie* iz Vrsara, žene kovača Franje Pauletića, koja je po kaštelu i okolici »liječila sve vrste bolesti i tvrdila da s mirisima od travâ može razbiti bračnu vezu« (*disfar le legature dei maritati con profumid'herbe*).

O *štrigama* u drugoj polovici XVII. stoljeća značajno je svjedočanstvo Christofora Humelinija, prepozita u Rovinju, generalnog vikara porečkog biskupa i apostolskog egzektora, koji je izjavio biskupu Del Giudiceu da se *štrigoni* i »praznovjerci« (*superstiziosi*) nalaze još jedino na području Tara, Rovinjskog Sela, Šterne i Žminja, dok je u drugim dijelovima Biskupije pojava u opadanju. Nakon intervencije vlasti - crkvene i svjetovne - sada se uglavnom teži bolesnici obraćaju *štrigama* za pomoć (prema Humelinijevoj izjavi danoj u Rovinju 2. studenoga 1656).

Vrijedno je pažnje osvrnuti se na slučaj *štrige* Anice Pincane iz Sv. Ivana od Šterne. Biskup Del Giudice je 12. svibnja 1657. u Novoj Vasi (*Villa Nova de Parenzo*) saznao od župnika Miha Bakinića da u Šterni živi žena koja javno govori da poznaje prirodu svake bolesti i da je svojim umijećem može izliječiti. Bakinić je pri tome objasnio biskupu da Anicu Pincanu svi nazivaju *Bogovicom*, »što u talijanskom znači *štriga* ili *vračara*« (*una donna chiamata Bogouizza, il che uuol dire in italiano strega, ò fatuchiera*) i naglasio da je »njezin utjecaj tako velik da joj dolaze ljudi s područja Poreča, Rovinja i Kopra«.

U Fuškalinu je *pre* Zvane Radanović dva dana kasnije također upozorio na Pincanu i napomenuo da je svi »smatraju *Bogovicom*« (*da tutti uien tenuta per Bogouiza*).

No, kada je, 24. svibnja, biskup stigao u Šternu i župniku Tomi Staveru postavio pitanje o *štrigama* dobio je niječan odgovor. »Nijedna se osoba ne bavi takvim stvari-

<sup>2</sup> Tu se umetalo ime djeteta

ma u mojoj župi«, rekao je Staver. Del Giudice je bio uporan i upitao župnika je li Anica Pincana njegova župljanka, na što je dobio odgovor da jest. Sada već uzrujani biskup pita: »Zna li on da se dotična bavi praznovjermem i sličnim stvarima«, ali mu se Staver i dalje mirno suprotstavlja: »Poznajem je kao dobru dušu i ne znam, niti sam ikada čuo da bi se ona bavila nečim takvim«!

Time je slučaj Anice Pincane za vizitacijsku komisiju stavljen *ad acta*. Za nas, međutim, pitanja valorizacije fenomena *štriga*, travarâ, seoskih nadriliječnika, odnosa vlasti i pojedinca, čovjeka u nevremenu, ostaju otvorena: Jesu li se *štrige* zaista zvale i *bogovice*? Jesu li ih smatrali »bogom danim« ženama koje posjeduju umijeće i snagu da pobjeđuju zlo? Ima li, prema tome, bar donekle pravo povjesničar Marcelo Craveri kada u dokumentiranoj raspravi *Sante e streghe dal XIV. al XVII. secolo* (Milano 1980) iznosi smionu tvrdnju da su se, u krajnjoj liniji, u borbi protiv zla u svijetu, i svetiće i vještice našle na istome poslu? Je li narodno ime *bogovica* istisnuto i žigosano službenim epitetom *štriga*? Jer tko ima vlast ima pravo lijepiti etikete; tko ima vlast ima mogućnost manipulirati stvarnošću! Subalterne klase u prošlosti su uvijek gubile tu bitku. Hrabrost župnika Stavera koji se hladno suprotstavlja službenom etiketiranju i koji u *bogovici* ne vidi *štrigu* već ističe da je ta žena »buona anima«, zaslužuje posebnu pažnju. Nekadašnji *legis caldariae* bili su, u drugoj polovici XVII. stoljeća, već gotovo zaboravljena prošlost, premda je posljednja istarska lomača s nesretnom Marijom Radoslović buknuła u Savičenti samo tridesetak godina prije Staverovih izjava porečkom biskupu.

Na stranicama kodeksâ pastoralnih ophoda vrvi život istarskoga *Seicenta*: defiliraju psovači, preljubnici, *publiche meretrici*, *donne da mala* i *donne di honesta vita*, defilirala istarski *homo ludens* koji pleše oko crkve i oko mlina, skače oko ivanjskih krijesova (*quando d'estate si fanno quei foghi*), ide u *betule* i igra *alla mora*, *alla balla*, *alle carte*, *alla trapolla*, *alle laure* (ili »na pljočke«), *ai zoni* (tj. na kegle), pije i jede na karminama, tuče se i bludniči. U postupcima mladih Istrana XVII. stoljeća izbija latentni strah od prolaznosti ovozemaljskih životnih radosti. Ne samo da je životni vijek tada bio kraći, već se i doba sazrijevanja poklapalo s nizom radnih i vojnih obveza koje su mušku mladež surovo trgale iz rodna i zavičajna kraja i više ih godina zadržavale izvan sredine u kojoj su namjeravali osmisliti i realizirati svoju egzistenciju. Mladi istarski čovjek svjestan je da ga čeka »crna vojska« - služenje u istarskim, dalmatinskim ili fur-lanskim *cernidama* - veslanje na galijama, sudjelovanje na javnim radovima, svjestan je da ga na svakome koraku vrebaju bolest i smrt. Stupanje u intimne odnose prije braka, toliko rašireno u Istri toga doba, nije bilo posljedica unutarnjih libidoznih poriva, nesublimiranih strasti i psihičkih konflikata, već, u prvome redu, odraz društvenih, gospodarskih i političkih prilika. Spomenuti generalni vikar Humelini točno je uočio da su »mnogi spriječeni u korištenju braka« (*che molti uengono impediti, che non possono consumar il matrimonio*) i da ta činjenica potiče predbračne odnose. No, dok neki zapadnoevropski demografi prema broju predbračnih začeca donose sudove o stupnju »moralnosti« žiteljstva pojedinih zemalja (zanimljive su, primjerice, usporedbe između katoličke Francuske i pretežno protestantske Engleske), tu, u Istri, mogu se donositi obratni zaključci: predbračna začeca svjedoče o moralnosti mladih Istrana! Trećina djece začeta je, doduše, u predbračnim odnosima, ali su gotovo sva rođena u braku, rijetko je kada brak sklopljen nakon rođenja djeteta, a broj nezakoonite djece bio je relativno malen. »Moralnost« se ogleda, dakle, u poštivanju zadane riječi.

Istarski i evropski svijet sedamnaestoga stoljeća nisu obilježavali samo ratovi i epidemije, depopulacije i migracije, ratarstvo, stočarstvo i pomorstvo..., već i tamni ponori ljudske psihe.

- *Perverzije*: »Optužila je ta žena svojega muža da joj je dovodio u kuću ljude da bi s njom imali putene odnose« (*haueua imputato il marito che li menaua gente acciochè quelli hauessero comercio carnale con quella*).

- *Incest*: Rovinjski župnik Francesco Bevilaqua izjavio je 21. travnja 1663. da su se »u početku dok je ispovijedao vjernike pojavljivali i takvi slučajevi da je sin puteno griješio s majkom, otac s kćerkom, a brat sa sestrom« (*nei principij delle confessioni mi sono capitati casi tali che ò il figliolo peccò carnalmente con la madre, ò padre con la figliola, ò fratello con sorella*).

- *Ludilo*: Istarska »stultifera navis« na svojoj je palubi nosila ženu za koju je njezin sumještanin, seoski sudac Jure Dobravac iz Preseke, izjavio da je »luda i bez veze s mozgom« (*detta donna è sempia, et fuori di ceruello*).

- *Strah od Božje kazne*: »Puk se žali i strahuje od biča Božjeg zbog te krivnje« (*il popolo si lamenta, et teme li flagelli di Dio per questa colpa*).

Duhovni svijet toga malog ambijenta kao da, uzdignućima i ponorima, naliči na vizije koje su na svojim genijalnim platnima oslikali Hieronimus Bosch i Pieter Bruegel i u svojim izvanrednim avangardnim studijama oživjeli Johan Huizinga, (*Herfstij der Middeleeuwen - Jesen srednjeg vijeka*), Lucien Febvre (*Le problème de l'incroyance au XVI<sup>e</sup> siècle - Problem nevjemištva u XVI. stoljeću*), Mihail Mihailovič Bahtin (*Tvorčestvo Fransua Rable i narodna kultura srednevekovja i renessansa - Stvaralaštvo Francoisa Rabelaisa i narodna kultura srednjega vijeka i renesanse*), Michel Foucault (*L'histoire de la folie à l'ages classique - Povijest ludila u doba klasicizma*), Emmanuel Le Roy Ladurie (*Montaillou, villages occitan de 1294 a 1324*), Carlo Ginzburg (*I Benandanti. Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento i Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500*), Peter Burke (*Popular Culture in Early Modern Europe - Narodna kultura u Evropi modernoga doba*) i mnogi drugi.

Engleski povjesničar i demograf Petar Laslett nazvao je XVI. i XVII. stoljeće »svijetom koji smo izgubili« (*the World we have lost*). Tako glasi i naslov njegove knjige, prevedene 1979. u Milanu pod naslovom *Il mondo che abbiamo perduto*, u kojoj je pokušao uskrsnuti svijet stare tudorovske i stuartovske Engleske.

Ovo moje priopćenje ujedno je i poziv arhivistima i povjesničarima na širenje istraživačkih dimenzija istarske historiografije. Da bismo uočili i zabilježili puninu istarskoga svijeta u malom prohujalih mletačkih i austrijskih vremena, treba posegnuti u vrela koja otkrivaju dublje strukture »svijeta kojega smo izgubili« i kojega upornom arhivskom »arheologijom« treba ponovno iskopati.

SUMMARY

EPISCOPAL VISITATIONS AS A SOURCE FOR STUDYING THE SOCIAL  
HISTORY OF THE POREČ COUNTY IN THE 17TH CENTURY

*Miroslav Bertoša*

On the example of 11 episcopal visitations within the Poreč Diocese in the 17th century the author illustrates the importance of such pastoral tours for the studies in social history, the analyses of the social phenomena that the »new historiography« tends to place into the focus of interest. These phenomena include the spiritual life of a region, its patterns of everyday existence, its beliefs, its way of living, its hidden conflicts and dramas.

The questions asked by a visiting bishop, addressed to local priests, prefects, superintendants, judges and private citizens, give rise to a variety of answers and opinions, which together reflect the »mentality« of a subaltern rural community. The questions asked are more or less always the same: are there any »heretics«, offenders of moral and religious principles, sorcerers, false believers, usurers, blasphemers, etc? The author quotes some typical answers, those by the Beram parish priest Martin Milohanić, the Beram prefect Nikola Golubić (1603) and the dean of Dvigrad Bortol Visinada (1634).

The scenes follow one after another in an uninterrupted series. Indeed, such visitations provide material for an excellent serial, in this case nearly a century of the spiritual life of 26 Istrian villages and towns.

The author concentrates on only few details of this immensely rich material, such as several cases of »sorcerers«, a tiny minority of persons, who, like »heretics«, were most notorious. Also mentioned are cases of infanticide and premarital sex.

As pointed out by the author himself, the work is a random choice of impressions and reflections rather than a completed study. As such it is primarily designed to encourage other historians and chroniclers to contribute to the historiography of Istria.

RIASSUNTO

LE VISITE CANONICHE VESCOVILI QUALI FONTI DELLA STORIA  
SOCIALE DEL PARENTINO NEL SECOLO XVIII

*Miroslav Bertoša*

In questo saggio l'autore, basandosi su 11 visite canoniche vescovili all'episcopato di Parenzo, rileva l'importanza di tali visite pastorali quali fonti per lo studio della storia sociale, dei fenomeni sociali che la »nuova storia« pone al centro dei suoi interessi: la vita spirituale degli abitanti di un dato territorio, le loro occupazioni quotidiane, le credenze, i modi di vivere, i loro conflitti intimi, i loro drammi.

Alle domande poste dal vescovo ai sacerdoti, agli zupani, ai gastaldi, ai giudici e alle persone private, viene data tutta una serie di svariate risposte e opinioni che, nel loro insieme, rappresentano la »mentalità« della subalterna società contadina. I quesiti sono quasi sempre i medesimi: se esistono degli »eretici«, o chi violi le regole morali o religiose; se ci siano »streghe« (stregoni), superstiziosi, strozzini, bestemmiatori, eccetera. A titolo illustrativo riporta alcune risposte caratteristiche: del parroco Martin Milohanić di Vermo (Beram) e dello zupano del suddetto paese, Nikola Golubić (1603) e del canonico di Duecastelli (Dvigrad), Bortolo Visinada (1634).

È significativo che tali immagini si susseguono senza soluzione di continuità: le visite canoniche sono un vero e proprio materiale da serial; nella fattispecie, dinanzi a noi si articola tutto un secolo di vita spirituale di 26 villaggi e città dell'Istria.

L'autore si sofferma solamente su alcuni elementi di questa ricca documentazione: in particolare sulla questione delle »streghe« (poco numerose ma immancabili che, assieme agli »eretici« erano le persone più esecrabili nel piccolo mondo rurale e urbano dell'epoca), riportando alcuni esempi; quindi sugli infanticidi e sulle relazioni prematrimoniali.

C'è anche l'avvertenza che questo lavoro non costuisce uno studio completo, ultimato, ma un insieme non sistematico di impressioni e riflessioni, accompagnato dall'esplicito invito agli storici di estendere l'area delle ricerche della storiografia istriana.